

สิบเดือนอันทรงคุณค่า ที่ “โรงเรียนพระดาบส”

ชื่อ **โรงเรียนพระดาบส** น่าจะเป็นที่สะดุดหูคนจำนวนไม่น้อย เพราะเป็นคำที่แปลกทั้งการออกเสียงและความหมาย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่

ยิ่งเมื่อได้เข้าไปศึกษาดูแล้วจะพบว่า มีรายละเอียดหลายประการที่ทำให้สถานศึกษาแห่งนี้แตกต่างไปจากที่อื่นๆ อย่างน่าทึ่ง

เริ่มตั้งแต่การก่อตั้ง แนวความคิดในการถ่ายทอดความรู้ หลักสูตรที่เปิดสอน และครูผู้สอน รวมทั้งคุณสมบัติของผู้เรียน เนื่องจากโรงเรียนพระดาบสเป็นสถานศึกษาที่อยู่นอกกระบวนโรงเรียน และยังเป็นการศึกษาแบบทางเลือก ที่มุ่งสร้างทักษะทั้งทางช่างและทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียน

แม้ทุกหลักสูตรจะใช้เวลาถ่ายทอดความรู้เพียง 10 เดือน แต่นอกจากทักษะทางช่างที่ศิษย์ทุกคนจะได้ติดตัวไปแล้ว การมีจิตสำนึกเพื่อรับใช้สังคม ก็คือคุณลักษณะสำคัญภายใต้ทักษะชีวิตที่ศิษย์ทุกคนพึงได้รับการปลูกฝังจากสถาบันแห่งนี้ ไม่ว่าจุดหมายปลายทางชีวิตของพวกเขาจะไปอยู่ ณ ที่แห่งใด

งานวิจัยเรื่อง **การวิเคราะห์กระบวนการถ่ายทอดความรู้เพื่อการอาสาสมัครรับใช้สังคม : กรณีศึกษาโรงเรียนพระดาบส ของ ภัทรพร มงคลวัจน์³** คือแหล่งอ้างอิงที่ดีสำหรับการทำความเข้าใจวิธีการทำงานเพื่อสร้างจิตสำนึกต่อสังคมของสถานศึกษาทางเลือกแห่งนี้

37 ปี การสืบสานงานสร้างจิตอาสาควิชาชีพ

โรงเรียนพระดาบส สังกัดมูลนิธิพระดาบส ตั้งอยู่บนถนนสามเสน ตรงข้ามหอสมุดแห่งชาติ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ก่อตั้งขึ้นตามกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 เพื่อสนับสนุนผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ไม่มีอาชีพ และความรู้พื้นฐานที่จะเข้าศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาชั้นสูง ทว่ามีความใฝ่เรียน ให้ได้มีโอกาสฝึกอาชีพควบคู่ไปกับการฝึกอบรมคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อนำความรู้ทักษะช่างและทักษะชีวิตนำไปประกอบสัมมาอาชีพช่วยเหลือตนเอง ครอบครัวยุคต่อไปได้

ในปี 2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานกระแสพระราชดำริและพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เป็นทุนประเดิมในการดำเนินโครงการทดลองเปิดหลักสูตรช่างไฟฟ้า วิทยุ ก่อนจะที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งเป็นมูลนิธิพระดาบส ตามกฎหมายเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2533 ซึ่งมี โรงเรียนพระดาบส โครงการลูกพระดาบสจังหวัดสมุทรปราการ และสำนักงานมูลนิธิพระดาบส ทำหน้าที่เป็นหน่วยบริหาร

แนวคิดในการบริหารงานของโรงเรียนพระดาบส ประกอบด้วย การดำเนินการในรูปแบบของการศึกษานอกกระบวน ไม่เป็นเชิงพาณิชย์แต่เป็นการกุศลอย่างแท้จริง และผู้เข้ารับการอบรมไม่เสียค่าใช้จ่าย ทว่า ให้ปรนนิบัติครูอาจารย์เป็นการตอบแทน

ผู้ที่ทำหน้าที่บริหาร และดูแลนักเรียนในโรงเรียนพระดาบส คือ ผู้บริหาร ครู และดาบสอาสา โดยครูคือ ผู้ที่ทำหน้าที่สอนประจำในโรงเรียน ส่วนดาบสอาสา ก็คือ ครูอาจารย์อาสาสมัครที่ปฏิบัติหน้าที่โดยเสด็จพระราชกุศล เป็นผู้ที่มีคุณเจตนาที่จะช่วยถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ต่างๆ เพื่อเป็นวิทยาทานโดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ และเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตในทางที่ชอบ เจริญด้วยพรหมวิหารธรรม

ที่ผ่านมา โรงเรียนพระดาบสได้รับความร่วมมือจากบุคลากรที่เข้ามาเป็นดาบสอาสาจากหลายหน่วยงาน เช่น กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน กระทรวงแรงงาน, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร, ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานกรุงเทพมหานคร (วัดธาตุทอง), สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานภาค 1 สมุทรปราการ เป็นต้น

ปัจจุบันโรงเรียนพระดาบสเปิดสอน 7 หลักสูตร ได้แก่ ช่างไฟฟ้า ช่างยนต์ ช่างอิเล็กทรอนิกส์ เกษตรพอเพียง ช่างซ่อมบำรุง เคหะบริหาร ช่างไม้เครื่องเรือน รับผู้ที่มีคุณสมบัติอ่านออกเขียนได้ (วุฒิการศึกษาไม่เกิน ม.6) ไม่จำกัดวัย เพศ และศาสนา รวมปีละประมาณ 150 คน

นักเรียนทุกคนจะต้องใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียนเป็นประจำตลอดระยะเวลา 10 เดือน แบ่งเป็นการเรียน 8 เดือน และการฝึกงาน 2 เดือน นอกจากนี้ ทุกคนยังจะต้องใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนๆ ภายในโรงเรียนด้วย ได้แก่ การทำอาหาร ปลูกผัก ทำแปลงเกษตร เป็นต้น

ไขเคล็ดปลูกจิตอาสาในและนอกห้องเรียน

งานวิจัยเรื่องนี้ เก็บข้อมูลในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2551-กุมภาพันธ์ 2552 โดยผู้วิจัยใช้วิธีสัมภาษณ์และแบบสอบถามจากผู้บริหาร ครู ดาบสอาสา จำนวน 48 คน และศิษย์พระดาบสทั้งศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันทั้งชายและหญิงรวม 134 คน

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการสร้างจิตอาสาเพื่อรับใช้สังคม อันเป็นแนวคิดที่สำคัญของโรงเรียนพระดาบสจากข้อมูลงานวิจัยนี้ สรุปได้ว่ามีที่มาจาก 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

การเรียนการสอน

ในห้องเรียน ครูและดาบสอาสาจะสอนเนื้อหาวิชาการทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ พร้อมทั้งเล่าประสบการณ์ แสดงความคิดเห็นส่วนตัว โดยเน้นเรื่องการตอบแทนสังคม การเสียสละเพื่อรับใช้สังคม ส่วนนอกห้องเรียน ดาบสอาสาจะให้ความเป็นกันเองกับศิษย์ เมื่อมีโอกาสก็จะพูดคุย เล่าประสบการณ์ ปลูกฝังความคิดเรื่องการเสียสละ การอาสารับใช้สังคมเสมอ

“เวลาสอน จะไม่เคร่งเครียดเกินไป สอนวิชาช่างไปก็สอนการเป็นช่างที่ดี การคิดถึงจิตใจคนอื่น เล่าเรื่องประสบการณ์การทำงาน ความคิดของตัวเองเกี่ยวกับการทำงาน การเสียสละ...”

(อัครเดช ศรีหวัธน์ ครูผู้ช่วยหลักสูตรช่างยนต์)

“ปลูกฝังเรื่องการเสียสละ ความมีน้ำใจในการอยู่ร่วมกับคนหมู่มาก ปลูกฝังขณะทำกิจกรรมการเรียนการสอน หรือว่าเมื่อมีโอกาสนั่งคุยนอกเวลาเรียน”

(ปิ่นรัตน์ นวชาติดำรง ดาบสอาสาสอนเคหะบริบาล)

กิจกรรมเสริมนอกห้องเรียน

นอกจากในห้องเรียนแล้ว ศิษย์โรงเรียนพระดาบสยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่มีโอกาสเดินทางออกไปบำเพ็ญประโยชน์นอกสถาบันด้วย เช่น โครงการพระดาบสสัญจร ซึ่งจัดขึ้นเพื่อสนองพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อันเกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนหลายแห่ง เช่น บริษัทสยามคูโบตาอุตสาหกรรมจำกัด โรงพยาบาลรามาริบัติ มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง กรมการข้าว และองค์กรส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

โครงการนี้มุ่งให้บริการความรู้และวิธีการซ่อมบำรุงรักษาเครื่องจักรกลทางการเกษตร อันเป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม ขณะที่ช่วยเพิ่มพูนความรู้และทักษะให้แก่นักเรียนที่เป็นศิษย์พระดาบสในเรื่องการซ่อมบำรุง โดยจัดในลักษณะศูนย์บริการเคลื่อนที่ให้ความรู้ และให้บริการแก่ประชาชนในพื้นที่จังหวัดที่ทำการเกษตรทั่วประเทศแบบต่อเนื่อง รวมทั้งให้บริการทางการแพทย์และสุขภาพแก่ประชาชนด้วย

ดาบสอาสามีความเห็นว่า กิจกรรมนี้จะช่วยให้ศิษย์พระดาบสได้รับรู้ถึงความห่วงใยประชาชนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พร้อมกับรับรู้ถึงความรักและเทิดทูนสถาบันกษัตริย์ของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการ มีโอกาสสัมผัสวิถีชีวิตที่แท้จริงของประชาชน

นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมบริจาคโลหิตทุกสามเดือน และกิจกรรมพัฒนาวัด อันทำให้ศิษย์ได้ใกล้ชิดกับพุทธศาสนา และรู้จักการอาสาสมัครรับใช้สังคมอีกทางหนึ่งด้วย

ตัวอย่างจากดาบสอาสา

ศิษย์โรงเรียนพระดาบสสามารถสังเกต และเรียนรู้การเป็นอาสาสมัครรับใช้สังคมจากดาบสอาสาได้โดยตรง เนื่องจากดาบสอาสาคือผู้ที่สมัครใจเข้ามาช่วยทำหน้าที่สอนเด็กโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนอยู่แล้ว ศิษย์จึงได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังในเรื่องการเป็นพลเมืองดี เสียสละเพื่อส่วนรวม ตรงต่อเวลา ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ประกอบอาชีพสุจริต การเป็นคนกตัญญู รับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย

“เราคัดเลือกดาบสอาสาที่มีใจ เต็มใจ และมีความทุ่มเท สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ศิษย์ในแง่ของคุณธรรมและจริยธรรมได้”

(อัครเดช ชูจิตต์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการ ฝ่ายวิชาการ และครูหัวหน้าหลักสูตรอิเล็กทรอนิกส์)

“เห็นจากความทุ่มเทของดาบสอาสาที่สอนเรา อยู่กับเรา อบรมเรา ทั้งๆ ที่ทำตัวสบายๆ กว่านั้น ก็น่าจะได้ ดาบสบางท่านมาสอนโดยไม่คิดค่าตอบแทน ทุ่มเทเพื่อเรา ก็เลยคิดว่าไม่รู้จักกันท่านยังทำได้ เรามีโอกาส เราพร้อม ก็อยากทำแบบนั้นบ้าง ถือเป็นการตอบแทน แบ่งปันโอกาสให้คนอื่น”

(สมบัติ เล่าเท่า ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างอิเล็กทรอนิกส์)

วิชาชีพตอบแทนสังคมได้ คือเป้าหมายของการเรียนรู้

จากการสัมภาษณ์และการใช้แบบสอบถามถึงกระบวนการรับความรู้ของศิษย์พระดาบส ทั้งศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันเกี่ยวกับการอาสาสมัครรับใช้สังคม พบว่า เป็นกระบวนการรับรู้โดยการฟัง การได้รับการปลูกฝังจากดาบสอาสา การดูแบบอย่าง และการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองในสถานการณ์จริง ซึ่งเห็นว่าทำให้ศิษย์พระดาบสเกิดความเคยชินและความตระหนักในการอาสา และพร้อมที่จะลงมือทำด้วยตนเองเมื่อมีโอกาส

ในด้านเนื้อหาความรู้ ศิษย์พระดาบสส่วนใหญ่เห็นตรงกันมากที่สุดว่า วิชาชีพสามารถตอบแทนสังคมได้ รองลงมาคือ การนำความรู้จากการเรียนไปประกอบอาชีพได้ ขณะที่ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน เห็นว่าครูและดาบสอาสามีความเชี่ยวชาญในเนื้อหาวิชาที่สอนเป็นอย่างดี รองลงมาคือ การที่ผู้บริหาร ครู และดาบสอาสา ให้โอกาสฝึกปฏิบัติวิชาชีพอย่างจริงจัง ส่วนด้านกิจกรรมเสริมนั้น สิ่งที่ศิษย์พระดาบสต่างตระหนักร่วมกันมากที่สุดก็คือ โครงการพระดาบสสัญญาช่วยเสริมสร้างการรักการอาสาสมัครรับใช้สังคม

กล่าวโดยรวมได้ว่า ศิษย์พระดาบสทุกคนที่ผ่านการอบรมจากโรงเรียนพระดาบสต่างได้รับความรู้ใน 2 ลักษณะ คือ ทักษะวิชาชีพ และทักษะชีวิต

ด้านทักษะวิชาชีพ

ถือว่าศิษย์พระดาบสแทบทุกคนต่างได้รับความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับงานช่าง เนื่องจากในเบื้องต้นผู้ที่เรียนในทุกหลักสูตร ยกเว้นหลักสูตรเคหะบริหาร จะได้เรียนวิชาเตรียมช่าง ซึ่งประกอบไปด้วย พื้นฐานช่างกล พื้นฐานช่างไฟฟ้า-อิเล็กทรอนิกส์ พื้นฐานช่างยนต์ พื้นฐานช่างเชื่อม พื้นฐานช่างไม้-ช่างปูน การเขียนแบบ วัสดุช่าง คณิตศาสตร์ และอังกฤษเทคนิค ก่อนที่จะแยกไปเรียนในหลักสูตรของตนเองต่อไป ซึ่งนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียนแล้ว ศิษย์พระดาบสยังได้ฝึกทักษะวิชาชีพนอกชั้นเรียนผ่านกิจกรรมต่างๆ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นด้วย

“เยอะครับ แต่ก่อนไม่เคยใช้คอมพิวเตอร์ก็มาใช้เป็นตอนอยู่ที่นี้ ได้ความรู้ทางวิชาอิเล็กทรอนิกส์ เรียนเตรียมช่างก็จะรู้งานก่อสร้าง งานไฟฟ้า ช่างยนต์พื้นฐานที่เราจะไปซ่อมได้ และที่สำคัญได้แนวคิดในการพัฒนาชีวิต”

(ธนายุทธ พับพาน ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างอิเล็กทรอนิกส์)

“ปรับตัว อยู่ร่วมกับคนต่างอายุได้โดยไม่รู้สึกอึดอัด มีความรู้เรื่องซ่อมบำรุงอุปกรณ์ไฟฟ้า อุปกรณ์การเกษตร จากเมื่อก่อนที่รู้เรื่องการทำเกษตรอย่างเดียว”
(จำลอง ม่องแรง ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างซ่อมบำรุง)

ด้านทักษะชีวิต

ถือว่าเป็นโอกาสดียิ่งที่ศิษย์พระดาบสได้เรียนวิชาต่างๆ ที่มีคุณค่าหลากหลาย ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ทันที เช่น วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม วิชามนุษยสัมพันธ์และการพัฒนาบุคลิกภาพ วิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร วิชาประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมไทย วิชาการจัดการอาชีพและบัญชีเบื้องต้น วิชาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ และวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อมและภาวะโลกร้อน

“มาเรียนที่นี่มีความรู้เพิ่มขึ้นหลากหลายมาก จากเดิมใช้ชีวิตไปวันๆ เรียนไม่จบ พอมาเรียนที่นี่สำคัญเลยคือ ทำให้เรารู้จักคิด สังเกต มองตัวเอง มองคนอื่น กล้าแสดงออก มีเป้าหมายในชีวิตที่ดีขึ้น”
(โอฬาร บัวเกิด ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างไม้เครื่องเรือน)

“ได้ความรู้ทางวิชาช่างพื้นฐานที่เรียนเหมือนๆ กัน แล้วก็ช่างเฉพาะ มีคุณธรรม ไม่เห็นแก่ตัว เสียสละ มีมรรยาท รู้จักการวางตัวในสังคมเมื่อต้องเข้าสังคม”
(ชาญชัย วรรณนา ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างไฟฟ้า)

จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่มีศิษย์หลายคนแสดงความมุ่งมั่นในการนำความรู้ไปใช้ในอนาคตโดยไม่ลืมคิดถึงสังคมของเขาด้วย

“อยากกลับไปช่วยดูแลศูนย์เด็กเล็กที่หมู่บ้าน อยากไปทำอะไรตอบแทนให้ชุมชนตัวเอง สอนหนังสือเด็กเล็กๆ ดูแลเรื่องความสะอาด แยกขยะในหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อมจะได้ดี”
(วิลาสสินี ลัคนาวิจิตร ศิษย์พระดาบสหลักสูตรเคหะบริหาร)

“ทำงานเก็บเงินแล้วเอาไปเปิดร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์แถวบ้าน ที่ไปเปิดแถวบ้านนอกจากจะได้กลับบ้านแต่ยังมีงานทำแล้ว ยังสามารถช่วยเหลือคนในชุมชนได้ด้วย เพราะคิดว่า เราตั้งใจทำงาน ตั้งใจซ่อมให้ คิตราคาไม่แพง”
(สมพร ชันละ ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างยนต์)

จากผลการศึกษาวิจัย กล่าวได้ว่า ผลที่เกิดขึ้นเหล่านี้เกิดจากกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครูและดาบสอาสาที่เน้นเนื้อหาวิชาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและความต้องการของ

ตลาดแรงงาน ควบคู่ไปกับการปลูกฝังให้ศิษย์รู้จักการรับใช้สังคมด้วยการมีใจอาสา โดยมีการประเมินผลอย่างง่าย ๆ ได้แก่ การทดสอบ สอบปากเปล่า สอบข้อเขียนทั้งแบบอัตนัยและปรนัย การสอบปฏิบัติ และการสังเกตพฤติกรรมในขณะเรียน รวมถึงพฤติกรรมในขณะปฏิบัติกิจกรรมอาสาสมัครรับใช้สังคม

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อเสนอแนะจากผู้วิจัยในบางประเด็น ได้แก่ โรงเรียนควรเพิ่มเวลาในการทำกิจกรรมเพื่อการรับใช้สังคมให้มากขึ้นอีก ขณะที่เพิ่มสื่อการเรียนการสอนให้มีความทันสมัยมากขึ้น และควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมคิดและวางแผนกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อให้ตรงกับความต้องการของกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างแท้จริง นอกจากนี้ เสนอให้พัฒนาวิธีจัดกิจกรรม เช่น พัฒนาระบบการกลุ่ม หรือ ใช้วิธีสอนที่แปลกใหม่เพื่อกระตุ้นความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรม ควบคู่ไปกับการให้กำลังใจศิษย์อันจะช่วยให้สามารถรับใช้สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด นอกจากนี้ ควรเน้นที่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหาร ครู คณาจารย์ และศิษย์พระดาบสให้มากขึ้น ที่สำคัญ ต้องไม่ลืมการสนับสนุนหรือส่งเสริมครูและคณาจารย์ที่มีจิตสาธารณะ เพื่อเป็นต้นแบบที่ดีให้แก่ผู้ที่จะเข้ามาทำงานในรุ่นต่อไป ด้วย

นอกจากบทสรุปสั้นๆ ของผู้วิจัยที่ว่า การอาสาสมัครรับใช้สังคมเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับทุกคนในสังคม และกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์มีส่วนช่วยให้มีความรักในการรับใช้สังคมแล้ว บทความนี้ควรส่งท้ายด้วยบางประโยคจากใจของ สมพร ชันละ ศิษย์พระดาบสหลักสูตรช่างยนต์อีกคนหนึ่ง เพื่อจะได้ช่วยตอกย้ำว่า การสร้างคนนั้นต้องสร้างด้วยวิชาความรู้ที่เคียงคู่ไปกับคุณธรรมเสมอ

“ได้ช่วยเหลือคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน สุขใจแถมได้ประโยชน์ เหมือนทำนา การลงแขกก็ช่วยๆ กัน ไม่ต้องเสียเงินจ้าง แถมยังสามัคคีกัน ถ้าทำหลายๆ อย่างได้แบบนี้จะดีมาก”

เรียบเรียงจาก การวิเคราะห์กระบวนการการถ่ายทอดความรู้เพื่อการอาสาสมัครรับใช้สังคม : กรณีศึกษาโรงเรียนพระดาบส วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2552 จัดทำโดย นางสาวภัทรพร มงคลวัจน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล